

Emília NEMCOVÁ

Jazykové podoby postmoderny

„Človek píše proti jazyku, ale nevyhnutne i ním.“

(Lyotard)

Abstract:

The autor of the paper postulates factors that influenced the linguistic form of literary works of the postmodern epoch: methodological readiness of linguistics, the linguistic situation in the framework of the cultural-social and political situation in the second half of the past century, and the role of literature in the social context. The paper presents the language characteristics of the postmodern epoch and illustrates them by examples from selected literary works.

Keywords: postmodern epoch, linguistic situation, language of postmodernism, language culture, linguistic particularities of postmodernism, slang, social dialects

1. Metodologická pripravenosť lingvistiky

Minulé storočie ponúklo vede i umeniu dva rozhodujúce prístupy k poznávaniu sveta – modernistický a postmodernistický. Na prenikanie postmodernistického prístupu do literatúry a tým aj do jazyka výrazne pôsobila kultúrno-spoločenská a politická situácia. Úsilie o objektívne poznávanie javov ako objektívnych daností

sa v lingvistike spája so systémovým pohľadom na jazyk, so záujmom o langovú lingvistiku a používaním metód prírodných vied. Postmodernistický prístup k chápaniu a zobrazovaniu sveta sa spája so subjektivismom, s rekonštrukciou vnímania či prežívania, interpretáciou týchto javov používateľmi a s používaním metód sociálnych vied. Charakteristickými pre postmodernistický prístup sú subjektivita, rozumový prienik do sféry neznámeho, nového a tajuplného založený na intuícii, fantázii a obrazotvornosti. Dôraz sa kladie na intuíciu, ktorou sa rýchlo identifikuje objekt, na náhle pochopenie zmyslu a uchopenie vzťahov medzi entitami, na prirodzenú interpretáciu symbolov, vyvinutú predstavivosť, schopnosť operovať myšlienkovými skratkami a praktickú múdrosť. V poznávaní získava významnú rolu iracionálnosť. Pragmatické uchopenie pravdy, vlastné postmodernizmu, sa tvorí prostredníctvom presvedčenia subjektov, ich svetonázormi a kultúrami. Tak sa tieto dva prístupy premietajú aj do lingvistiky. Oproti lingvistike usilujúcej sa o objektívne poznanie sa dáva priestor lingvistickej interpretácii, ktorá iracionalitu v jazyku berie do úvahy (J. Dolník, 2009).

Postmodernistický prístup k poznávaniu sveta prispel aj k vzniku nových lingvistických disciplín a metód výskumu, orientovaných na výskum komunikácie, parolovú stránku jazyka a na výskum textov a konkrétnych jazykových prejavov. Tak po tzv. pragmatickom obrate vznikajú textová lingvistika, teória rečových aktov, konverzačná analýza atď. s novým pojmovým aparátom a svojimi metódami. Revitalizuje sa sociologický výskum ústnej reči (J. Bosák, 1995; J. Klincková, 2008; M. Hirschová, 2006).

Na kvantitatívnom základe s modelom samoregulácie a samoorganizácie je založená a rozvíja sa všeobecná teória textu (Altmann, 2009), ktorá skúma vzájomné spôsobenie merateľných textových vlastností a ich modelovanie (Köhler, 1986, 2005; Wimmer, G., Altmann, G., Hřebíček, L a kol., 2003).

Primárny záujem o text si zo slovenských jazykovedných disciplín zachovala štylistika, preto väčšina jazykovo zameraných analýz textov je štylistických. O možnostiach štylistiky pri analýze textu podrobne jestvuje v slovenskej jazykovede druhej polovice minulého storočia veľa publikácií, (por. J. Kačala, 2006, najmä s. 25 – 28). Môže využiť metodologický potenciál klasickej deskriptívnej štylistiky a obmedziť sa na hodnotenie, resp. analýzu funkčnosti jazykových prostriedkov pri dosahovaní autorových cieľov, aj reflektovať zmeny tém. Práve postmodernistický impulz posúva hranice jej záujmu ďalej o nadvetné, kontextové vlastnosti a mieru intertextuality, ako sú napr. preberané, imitované, parodované a zmiešavané rôzne štýly a ich charakteristické prvky (J. Hoffmannová, 1997).

Vyššie spomenutá metodologická pripravenosť lingvistiky je pri skúmaní jazykovej stránky postmoderny len jedným z troch východísk, ktoré je potrebné zobrať do úvahy:

I. Metodologická pripravenosť lingvistiky.

Jazykové podoby postmodernity

- II. Jazyková situácia v rámci kultúrno-spoločenskej a politickej situácie v druhej polovici minulého storočia.
- III. Postavenie literatúry v spoločenskom kontexte.

II. Jazyková situácia v rámci kultúrno-spoločenskej a politickej situácie v druhej polovici minulého storočia

Nástup postmodernity v slovenskej literatúre ovplyvnila politická situácia v druhej polovici 20. storočia. 60. až 80. roky 20. storočia predstavovali obdobie pomerne intenzívneho záujmu jazykovedcov o literárne diela v duchu zvyšovania jazykovej kultúry. Dbalo sa o čistotu jazykového prejavu, k čomu prispievali viaceré konferencie o jazykovej kultúre, konferenčné zborníky a časopisy Slovenská reč a Kultúra slova i štátna jazyková politika. Poprední jazykovedci zdôrazňovali isté splynutie spisovného a literárneho jazyka (por. Moravanská, 2010). Tento stav korešpondoval s kultúrno-spoločenskou i politickou situáciou. Vznikli základné normatívne príručky, všeobecne sa akceptovala stratifikácia národného jazyka, v ktorej jazyk umeleckej literatúry síce zaberá najvyššie miesto, ale dominantné postavenie v literatúre si udržal spisovný jazyk (J. Kačala, 1996).

Z jazykového hľadiska je najvýraznejším znakom postmodernity po roku 1989 zmena postoja k jazyku, čo súvisí s politickou situáciou. Začiatok 90. rokov minulého storočia priniesol okrem ďalších politických a kultúrno-spoločenských zmien výrazný pokles jazykovej kultúry predovšetkým narušením jazykových, štylistických, žánrových i komunikačných noriem, vo vzťahu k všeobecne prijímanej stratifikácii národného jazyka (Horecký, 1979) sa napätie medzi úzom, normou a kodifikáciou presúva k odtabuizovaniu jazykových prvkov subštandardnej variéty (najmä pejoratív a nadávok) a k nedôslednému akceptovaniu výsadného postavenia spisovného jazyka vo verejnom a oficiálnom prostredí, pre ktoré boli v predchádzajúcom období typické písané (vopred pripravené) prejavy, charakteristické spisovným vyjadrovaním, starostlivým výberom lexikálnych a gramatických prostriedkov, premyslenou kompozičnou stavbou, intelektualizáciou, vecnosťou, obsahovým prepracovaním atď. Do oficiálnych a verejných jazykových prejavov sa čoraz viac dostávajú prvky charakteristické pre prejavy súkromného styku: voľnejší výraz, neucelená kompozícia, syntax ústnej reči s narušeným vetným a slovným poradím, prostriedky všetkých útvarov národného jazyka, emocionálno-expressívne prostriedky, hovorovosť, dialekt, slang, uplatnenie idiolektu.

V literatúre sa čoraz viac vyskytuje jazyk vybraných sociálnych skupín, slangy a symboly vo vyjadrovaní, spojené s internetovou komunikáciou a využívaním prvkov, značiek a symbolov masmediálnej komunikácie. So zmenou tém a postojov autorov a prechodom od veľkých tém s veľkými riešeniami na sondy do každodenných problémov vybraných sociálnych skupín sa mení aj jazyk a najmä v revitalizovaných žánroch (románoch s využitím rôznych nielen literárnych žánrov,

napr. komiksov) sa do popredia dostáva profesionálny slang opísaného sociálneho prostredia.

III. Postavenie literatúry v spoločenskom kontexte

Do konca 80. rokov vydanie a distribúciu jazykovo upravených literárnych diel (jazykovými redaktormi a korektormi) zabezpečujú štátne vydavateľstvá v pomerne veľkých nákladoch. V ich kompetencii je aj distribúcia literárnych diel.

V 90. rokoch sa všeobecne konštatuje pokles jazykovej kultúry, narastá vplyv jazykovo nepripravených médií, mení sa systém vydávania kníh, miznú jazykoví redaktori. Čím ďalej, tým častejšie sa do rúk čitateľov dostávajú diela bez jazykovej korektúry s hrubými jazykovými chybami. Prevratne sa mení literárny jazyk.

Ak sa B. Hrabal zamýšľal nad možnosťou postaviť k postmoderne i ostmodernu,¹ pridal k všeobecne prijímaným americkým i európskym východiskám postmodernej ešte prvok ost-moderny. Nech už mal na myslí čokoľvek, išlo o špecifická postsocialistických literatúr, ktorými mohol byť na jednej strane oneskorený nástup revitalizovaných, modifikovaných a nových žánrov a na strane druhej i to, čo v nás z minulosti zanechalo potenciú reagovať na iróniu, citáty i kvázicitáty, slovné hry, alúzie, aktualizovanú a aktuálnu motiváciu neologizmov i frazeologizmov, korešpondujúce práve s obdobím nedávnej minulosti, a tým porozumieť zámerom autorov. Teda tomu, čo smeruje proti ustáleným paradigmám, normám, inštitucionalizovaným, cenzurovaným a naučeným formám v našom vedomí, bez ktorých by ich popretie nebolo možné.

Roky po revolúcii prinášajú zvýšený nárast záujmu jazykovedcov o jazykovú kultúru, z analýz ústnych i písaných prejavov vyplýva potreba zobrať do úvahy vplyv meniacich sa kultúrno-spoločenských a politických pomerov na jazyk, v štylistike sa čoraz viac hovorí o prelinaní, modifikovaní a revitalizácii žánrov, subštandardné jazykové prvky sa vyskytujú v pomerne vyšších frekvenciách, do literatúry sa dostávajú jazykové prvky charakteristické pre ústnu reč, odpočuté frázy, slovník sociálnych dialektov, v slovných hrách sa objavuje iná motivácia, témy, ktoré reprezentujú sexualitu, telesnosť, odraz beznádejnosti a plytkosti každodenného života vybraných sociét (E. Nemcová, 2010).

Jazykovo zaujímavými sú nové, resp. modifikované či parodované žánre: romány – poviedkový, komiksový, autobiografický, vymyslený, v ktorých sa vyskytujú viaceré žánre (M. Vadas – E. Erdélyi, J. Šebesta, J. Klimáček, E. Dobrovoda, D. Hodrová, M. Hvorecký), revitalizované cestopisy (B. Filan), denníky atď., z ktorých na záver sumarizujeme vzhľadom na obmedzený rozsah príspevku výber jazykových znakov postmodernej.

¹ TUŽINSKÝ, J.: *Postmoderna – smrť literatúry*. In: Týždenník pro literatúru a kulturu 13/2003.

Jazykové podoby postmodernity

Jazykové špecifiká postmodernity:

1. Výskyt jazykových chýb. Keď Slovenská televízia vyhlásila národné hlasovanie o najlepšiu knihu storočia, na poprednom mieste sa umiestnil L. Dobrovoda s jeho románmi *Ja malkáč* a *Ja veľkáč*. Obálka kníh ponúka niekoľko variantov písania názvu (s veľkým/ malým začiatočným písmenom, s čiarkou i bez čiarky). V predslove prvej knihy stojí: "... Rovnako prosí (autor) strážcov čistoty jazyka, aby sa veľmi nepohoršovali. Nárečie i čeština niekedy nepustia a nepustia." Podstatne zaujímavejšia je poznámka na obale knihy *Ja veľkáč*, že ide o necenzurovaný román, doplnený kresbou slučky so šípkou, smerujúcou na jazyk. Na prebale komiksového románu *Venussha J. Šebestu* je vyjadrenie: *Chyby v texte sú zámerné, majú zvýrazniť hovorovosť a dialekt. Treba dodať, že erudícia autora sa v knihe prejavuje korektným používaním notoricky chybných výrazov manažér, slúchadlo, napadlo mi, čo svedčí naozaj o proklamovanom zámere čo najvernejšie imitovať jazyk tinedžerov, pre ktorých je román určený.*

Estét sa však najprv nedá a kľudne povie, že komu tykáš? Milá pani Teodora Kugelková sa viezla ustatá vo výťahu svojho činžáku (Univerzita), hodí jej mikinu zabalenú do igelitového sáčka. Musíme nakúpiť meso, je len pol osmej, vykoktať, hociaká, bednička... sundala som ho o 20. (Venussha).

2. Vysoká frekvencia prebraných slov, najmä anglicizmov v rôznych adaptačných stupňoch: *imidž, best, četovať, sorry, epic fail, män, chilll out, sound-track, hevymetalový, sexmachine.*

3. Anglicizmy ako motivanty slangových výrazov: *štajlový, bestka, hepyend, feťák, skejťáci, koment, kolnúť.*

4. Neologizmy: *bezčasie, roztajtarený, odšmochtať, obliekačky, šplechritil, škodkyňa, pumprdentlich* („Ten vešiačik je presne pumprdentlich – výborný, ale nahovno.“), *poletucha, CD Rom (rómsky diplomat).*

5. Slovník sociálnych dialektov – vysoká frekvencia subštandardných prvkov (nadávky, pejoratíva, vulgarizmy, slang, žargón atď.): *prekvapčo, ploskačka, proficke ťahy, mochítka, namakný, kockáč, mať tušáka, horskáč, povinko, odľajč, eurogroš.*

6. Fonetické prepisy slangových výrazov i výpovedí: *Čušpotvora. Nuda f škole, jako ždy, djeuča, Šak idemena trch zotcom, intervjú, oukej, fejsbúk, erohá, grínpis, fak-jú, autluk.*

7. Slovné hry a slovné spojenia s novými motiváciami: *Ja som bol vražedne nasratý ako bin Ládin. „Emeritný je zvláštne slovo, také dôstojno-nedôstojné, podľa toho, či ho vyslovím celé, alebo rozdelené.“ „Tak nám raz večer v lete vletel do izby netopier. Krásna veta, možno by znela ešte lepšie strojená – raz večer v lete nám do izby netopier vletel.“*

Výraznými znakmi intertextuality sú revitalizácia alebo paródia žánrov (cestopisy, denníky, listy, bájky, komiksy...), objavujú sa tabuizované témy v podobe aktualizovaných/ parodovaných podobenstiev (bližšie o tom pozri v Nemcová,

2010). Témy udalostí bežného života, príp. ich paródie otvárajú v čoraz väčšej miere priestor pre subštandardné jazykové prostriedky (vulgarizmy, pejoratíva, slangizmy atď.). Mediálna komunikácia a sociálne siete evokujú vznik nových žánrov so svojimi jazykmi, symbolmi a kódmi (prvky scenárov, smajlíky, skratky, spôsob grafického spracovania kníh a pod.). Funkčnosť nahrádza experiment, jazykovú správnosť často vytláča programovo manifestovaná antinormatívnosť. Na vymenovanie širšieho komplexu jazykovo zaujímavých znakov postmodernity je však potrebný podstatne širší priestor.

Literatúra

- ALTMANN, G. L.: *Texte und Theorien*. In: Delcourt, C., Hug, M. (eds.) *Mélanges offerts à Charles Muller*. Paris: Conseil International de la Langue Française, 2009.
- BOSÁK, J.: *Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny*. In: *Sociolinguistica Slovaca 1. Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995.
- DOLNÍK, J.: *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. 1. vyd. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV a JÚLEŠ SAV 2009.
- ERDÉLYI, E. – VADAS, M.: *Univerzita*. Levice, Bagala – LCA 1996.
- FILAN, B.: *Tri opice*. Bratislava, Vydavateľstvo Ikar 2003.
- KLIMÁČEK, V.: *Panic v podzemí*. 1. vyd. Levice, LCA 1997.
- HIRSCHOVÁ, M.: *Pragmatika v češtině*. 1. vyd. Olomouc, Univerzita Palackého 2006.
- HOFFMANNOVÁ, J.: *Stylistika a... Současná situace stylistiky*. Praha, Trizonia 1997.
- HORECKÝ, J.: *Východiská k teórii spisovného jazyka*. In: *Z teórie spisovného jazyka*. Ružička, J. (red.). Bratislava, Veda 1979.
- HŘEBÍČEK, L.: *Vyprávění o lingvistických experimentech s textem*. Praha, Academia 2002.
- KAČALA, J.: *Slovenčina v literárnej praxi*. Martin, Vydavateľstvo Matice slovenskej 2006.
- KAČALA, J.: *Spisovná slovenčina v 20. storočí*. Bratislava, Veda 1996.
- KLINCKOVÁ, J.: *Verbálna komunikácia z pohľadu lingvist(i)ky*. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied 2008.
- KÖHLER, R.: *Zur linguistischen Synergetik. Struktur und Dynamik der Lexik*. Bochum, Brockmeyer. 1986.
- KÖHLER, R.: «*Synergetic linguistics*». In Köhler, R., Altmann, G. – Piotrowski, R. G. (eds.): *Quantitative Linguistics. An International Handbook*. Berlin – New York, de Gruyter 2005.

Jazykové podoby postmoderny

- MORAVANSKÁ, J.: *Špecifika jazyka literárnych diel Rudolfa Slobodu a Mária Kopsaya*. In: *Kontúry voľnosti. Zborník z vedeckej konferencie*. Kamenčik, M. – Nemcová, E. – Pospíšil, I. (eds.). Trnava, Filozofická fakulta UCM 2010.
- NEMCOVÁ, E.: *Jazykové potencie literatúry na prelome tisícročí*. In *Kontúry voľnosti. Zborník z vedeckej konferencie*. Kamenčik, M. – Nemcová, E. – Pospíšil, I. (eds.). Trnava, Filozofická fakulta UCM 2010.
- ŠEBESTA, J.: *Venussha. (Ťažký týždeň)*. Bratislava, Edition Ryba 2011.
- WIMMER, G. – ALTMANN, G. – HŘEBÍČEK, L. a kol.: *Úvod do analýzy textov*. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 2003.

